

Maria Alexandra PANTEA

POZIȚIA LUI VASILE GOLDIȘ ÎN TIMPUL TRATATIVELOR ROMÂNNO-MAGHIARE DIN ANII 1910-1914

The Position of Vasile Goldiș during the Romanian-Hungarian Negotiations in the Years 1910-1914

Maria Alexandra PANTEA

Abstract: *At the beginning of the twentieth century, in Transylvania a new generation asserts itself, considering that the Romanians' rights can be defended only by party leaders' involvement in politics. The Transylvanian new generation started an intense political activity in Budapest, Vienna and Bucharest. Romanian politicians have begun negotiations with the Hungarian political class to achieve autonomy in Transylvania. The Romanian-Hungarian negotiations led by the leaders of P.N.R. in 1910-1914 proved that Transylvania has a political elite and these negotiations stand for an prelude to the great saga of national union. During the Romanian-Hungarian negotiations an important role went to Vasile Goldiș, who, after the work in the Hungarian Parliament concluded that the problem of nationalities was the most important political issue of Hungary, which could not be solved without the cooperation of all the politicians in Hungary.*

Key words: politicians, political class, autonomy, party, parliament.

La începutul secolului al XX-lea, în fruntea Partidului Național Român se afirmă o nouă generație, cea a activiștilor care susțineau că drepturile românilor nu pot fi apărate decât printr-o implicare a liderilor partidului în viața politică. Se considera că pasivismul nu mai era valabil, iar prin activism se putea consolida solidaritatea națională, românii având posibilitatea de a se exprima și de a deveni un element important al statului. Odată cu trecerea la activism, în partid se manifestă un curent nou, iar Vasile Goldiș era adeptul unei autonomii naționale. Este momentul când în fruntea partidului a ajuns o nouă generație, cea a activiștilor reprezentată de Aurel Vlad, Iuliu Maniu, Vasile Goldiș, Aurel Cosma, Alexandru Vaida-Voievod. Din rândul noii generații, Vasile Goldiș s-a remarcat ca fiind „cel mai atașat de preocupările intelectuale și a devenit principalul teoretician în chestiunea naționalităților”,¹ ca un susținător al autonomiei românilor. În timpul dezbaterilor de la Sibiu, gruparea arădeană, condusă de Vasile Goldiș a susținut începerea activismului politic, Vasile Goldiș reușind să atragă de partea sa pe cei mai numeroși reprezentanți ai partidului.

Noua generație ardeleană a început o intensă activitate politică, la Budapesta, în parlamentul maghiar, dar și la Viena, politicienii români au început negocieri în vederea obținerii autonomiei Transilvaniei. Este o perioadă când politicienii români sperau într-un ajutor din partea arhiducelui Franz Ferdinand care era nemulțumit de activitatea politicienilor maghiari și s-a arătat ca un susținător al cauzei românești, dar în realitate nici arhiducele nu a sprijinit

¹ Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania 1860-1914*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 155.

The Position of Vasile Goldiș during the Romanian-Hungarian Negotiations in the Years 1910-1914", *Astra Salvensis*, III, 5, 2015, p. 81-88

activitatea politicianilor români. În 1910, la Budapesta, puterea era preluată de contele Ștefan Tisza care, încă din primele zile, a luat o serie de măsuri de maghiarizare prin care a urmărit a micșora rolul Partidului Național Român. Liderul maghiar considera activitatea partidelor naționale dăunătoare pentru statul maghiar și susținea că partidele trebuie să aibă un caracter social nu național, cerând cetățenilor nemaghiari să sprijine activitatea Partidului Muncii. În aceste condiții, politicienii și intelectualii români au fost nevoiți a accepta negocierile cu clasa politică de la Budapesta. Prin aceste negocieri, românii sperau să obțină autonomie, iar politicienii maghiari să rezolve problema naționalităților. În 1910 au început și negocierile. În aparență, Tisza se arăta deschis și conciliator, dar în realitate era nemulțumit de activitatea Partidului Național Român și consolidarea legăturilor cu România. Tisza vedea un pericol în activitatea liderilor Partidului Național Român și declara în 3 martie 1910 cu ocazia formării Partidului Muncii, la Oradea, că politicienii români „*reprezintă tendințe contrare unității naționale a statului maghiar, devin tot mai cutezători și ating succese tot mai mari*”.² Contele Tisza recunoaște că „națiunea maghiară” se află în fața unor probleme dificile, iar clasa politică are o mare responsabilitate și trebuie să țină cu tărie nu numai la unitatea și integritatea, ci și la caracterul național al statului maghiar. Consideră că în ciuda cerințelor popoarelor nemaghiare din Ungaria, nu se poate face vreun compromis în ceea ce privește unitatea politică a națiunii maghiare.

În timpul tratatelor româno-maghiare un rol important i-a revenit lui Vasile Goldiș care, în urma activității desfășurate în parlamentul maghiar, a ajuns la concluzia că problema naționalităților era cea mai importantă problemă politică a Ungariei, care nu se putea rezolva decât prin colaborarea tuturor politicianilor din Ungaria. Vasile Goldiș considera că statul maghiar era un stat supranațional format din maghiari care aveau drepturi și nemaghiari, populație care era supusă procesului de maghiarizare și care nu se bucura de drepturi politice. În afirmațiile sale Vasile Goldiș se baza pe datele statistice din recensământul de la 1900 potrivit căruia pe teritoriul Ungariei maghiarii reprezentau un procent de 51,4% iar nemaghiarii 48,6%, iar în regatul Ungariei 45,4% sunt maghiari iar nemaghiarii reprezintă 54,6%. Românii erau o minoritate importantă a imperiului și reprezentau peste 16%. În aceste condiții Vasile Goldiș arată că regatul Ungariei nu poate fi stat național pentru că este mai mare numărul nemaghiarilor decât al maghiarilor, dar admite că se poate vorbi și de o națiune maghiară constituită din cetățeni maghiari când se referă strict la Ungaria fără Transilvania, Banat și teritoriile sârbo-croate. Vasile Goldiș arată că națiunile nemaghiare nu pot face parte din națiunea maghiară și consideră că națiunea maghiară nu poate fi formată din totalitatea cetățenilor pentru că „*atunci nu mai e națiune maghiară*”. Vasile Goldiș considera că prin

² *Discursurile contelui Ștefan Tisza*, Budapesta, Tipografia Poporului Român, 1915, p. 23.

politica de maghiarizare clasa politică urmărește transformarea Ungariei dintr-un stat multiethnic în unul unitar, pentru ca imaginea Ungariei să se schimbe în lume. Dacă ar deveni stat unitar, ar deveni un stat mai puternic. Politicianul arădean arată că prin politica dusă de Budapesta populația este „pusă să aleagă între un stat polietnic a cărui popoare trăiesc în înțelegere și unire, sau în care popoarele se dușmănesc între ele și caută să se slăbească, să se sugrume unul pe altul”.³ Consideră că prin recunoașterea egalității popoarelor din Ungaria se poate ajunge la o armonie care duce la apariția unui stat puternic.

În 1910 au început discuțiile dintre Tisza și reprezentantul Partidului Național Român, Ioan Mișu care, în timpul negocierilor, s-a consultat cu Vasile Goldiș. Demararea negocierilor dintre reprezentanții Partidului Național Român și cei ai guvernului maghiar, l-au determinat pe Vasile Goldiș să organizeze, în august 1910 consfătuirea de la Arad, unde au participat toți membrii Comitetului Național. Scopul lucrărilor era, potrivit lui Vasile Goldiș, a se vedea „dacă și întrucât este indicat ca reprezentanții partidului național să participe la elaborarea memoriului cerut din partea prim-ministrului și la acțiunea inițiată de guvern”.⁴

În urma unei întâlniri la Budapesta, între Tisza și Ioan Mișu, politicianul român trimite o scrisoare lui Vasile Goldiș pentru a se consulta în privința negocierilor, ținând cont de pretențiile guvernului maghiar. Vasile Goldiș îi recomandă să nu refuze ocazia unui dialog cu contele Tisza și primul ministru Hedervary întrucât era o ocazie pentru a „afla vederile lor și a le descoperi vederile tale”.⁵ În urma negocierilor cu Tisza, Ioan Mișu îi trimite o scrisoare lui Vasile Goldiș și arată că a reușit să-l convingă pe Tisza să recunoască dreptul românilor de a avea un partid propriu. Mișu îi cere lui Vasile Goldiș „vino pe 1-2 zile la Pesta pe spesele mele, să conferim în chestie înainte de-a prezenta pozițiile mele lui Hedervary”.⁶ În urma discuțiilor dintre Vasile Goldiș și Ioan Mișu a fost stabilit un program de acțiune și s-a hotărât elaborarea unui memoriu care să cuprindă cerințele politicianilor români. Proiectul memoriului redactat de Vasile Goldiș a fost trimis lui Iuliu Maniu pentru a face unele observații iar apoi a ajuns la Ioan Mișu, care l-a trimis lui Tisza și primului ministru Hedervary. Memoriul avea la bază principiul libertății naționale care putea fi obținută de români pe cale diplomatică în urma unor tratative „de la națiune la națiune, de la egal la egal și cu recunoașterea Partidului Național Român”.⁷ În timpul tratativelor româno-maghiare, din 1910, Vasile Goldiș vine cu o viziune nouă asupra rolului Partidului Național Român exprimată clar în scrisoarea trimisă lui Ioan Mișu în 10

³ *Românul*, număr 119, 1911, p. 2.

⁴ Ioan Suci, *Arădenii și Partidul Național Român*, Arad, Tipografia Diecezană 1926, p. 35.

⁵ Ioan Mișu, *Spicuri din gândurile mele politice, culturale și economice*, Sibiu, Tipografia Diecezană, 1938, p. 19.

⁶ Silviu Dragomir, „Corespondența fruntașului ardelean Dr. Ioan Mișu cu Vasile Goldiș”, în *Fraților Alexandru și Ioan Lepedatu la împlinire vârstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 217.

⁷ Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș militant pentru desăvârșirea idealului național*, Timișoara, Editura Facla, 1980, p. 181.

The Position of Vasile Goldiș during the Romanian-Hungarian Negotiations in the Years 1910-1914", *Astra Salvensis*, III, 5, 2015, p. 81-88

noiembrie 1910: „fără recunoașterea Partidului Național Român ca partid constituțional și fără admiterea validității politice a poporului românesc în conformitate cu însemnătatea sa numerică economică și culturală în statul ungar, niciodată nu voi primi nici un fel de tranzacțiune nici cu guvernul țării nici cu alt partid”.⁸ În timpul tratativelor, Vasile Goldiș susține ideea autonomiei, care se putea obține odată cu recunoașterea Partidului Național Român, care să îi reprezinte pe români și care să funcționeze asemenea celorlalte partide din Ungaria. În memoriu se mai cere introducerea limbii române în administrație, respectarea autonomiei Bisericii Ortodoxe, dar și dreptul tuturor popoarelor nemaghiare de a se asocia pentru a-și apăra interesele culturale, economice și sociale. Reacția politicianilor maghiari față de memoriu a fost sintetizată într-o scrisoare, din 22 decembrie 1910, trimisă de Mihail Vasile Goldiș unde arată că: „Tisza a rămas deprimat în urma cuprinsului celor comunicate”.⁹ Chiar dacă memoriul nu a fost acceptat de clasa politică de la Budapesta, a fost important pentru politicienii români din Transilvania, fiind aprobat de comitetul Partidului Național Român, stând la baza negocierilor din 1913-1914. Prin trimiterea memoriului se încheie o primă etapă a negocierilor româno-maghiare, iar Ioan Mihail se întoarce în Transilvania oprindu-se pe la Arad pentru a mai discuta unele detalii cu Vasile Goldiș. În urma trimiterii memoriului, politicienii români, cu excepția lui Vasile Goldiș, credeau că Tisza va deveni mai înțelegător în privința problemei românești. Referindu-se la cele prevăzute în memoriu, Vasile Goldiș considera că „și pentru români și pentru maghiari e mai bine să nu se facă nici o pace, decât una cu temelii șubrede”.¹⁰

După terminarea tratativelor din 1910, au urmat o serie de dezbateri în sânul Partidului Național Român, Vasile Goldiș, Iuliu Maniu și Aurel Vlad hotărând convocarea unei ședințe a comitetului la Cluj, pentru a se discuta despre tratativele româno-maghiare. Comitetul partidului, întrunit în 4/17 octombrie 1910, după suspendarea negocierilor, a adoptat poziția susținută de Vasile Goldiș considerând că nerecunoașterea drepturilor naționale pentru românii transilvăneni determină Partidul Național Român să „pornească din nou la luptă energică împotriva sistemului dualist și pentru afirmarea drepturilor națiunii române”.¹¹ Datorită neînțelegerilor ivite între Ioan Mihail pe de o parte și Vasile Goldiș și Iuliu Maniu pe de altă parte, privind tactica care trebuia urmată de Partidul Național Român, Ioan Mihail s-a retras din prima linie a partidului pentru că „așa numiții naționaliști privesc cu ochi răi amestecul meu în domeniul politicii lor”¹² și consideră că presa naționalistă nu susține și nu este interesată de o

⁸ Silviu Dragomir, „Corespondența fruntașului ardelean”, p. 218.

⁹ *Ibidem*, p. 221.

¹⁰ Ioan Mihail, *Șpicuri din gândurile mele*, p. 45.

¹¹ Teodor Pavel, *Mișcarea românilor, unitatea națională și diplomația Puterilor Centrale 1894-1914*, Timișoara Editura Facla, 1982, p. 111.

¹² Silviu Dragomir, „Corespondența fruntașului ardelean”, p. 322.

împăcare între români și maghiari. Mihu se arată nemulțumit de poziția lui Vasile Goldiș și Valeriu Braniște pe care îi consideră a fi „*dispuși a recidiva în formulele și frazeologia politiceii îndatinate*”¹³ și consideră că Vasile Goldiș susține o linie greșită în partid. În scrisoarea din 14 noiembrie 1910, Ioan Mihu revine și recunoaște meritele lui Vasile Goldiș în negocierile româno-maghiare, arătând că ideile politice ale lui Vasile Goldiș sunt corecte și prudente și datorită acestui lucru, politicianul arădean are un cuvânt hotărâtor în partid și în presa naționalistă. Cu toate acestea, Mihu a rămas fidel altor principii și s-a retras din politică considerându-l pe Vasile Goldiș „*băiat bun, dar cam democrat*”.¹⁴ În urma tratatelor din 1910, contele Tisza a devenit pentru politicienii români din Transilvania „*cel mai primejdios dușman*” pentru că se bucura de mare popularitate în rândul ungarilor, iar în plan politic, prin modul în care a tratat problema națională, a dus la gruparea în jurul lui a clasei politice maghiare.

După întreruperea tratatelor româno-maghiare liderii românilor din Transilvania au început a face lumii cunoscută problema românească cu speranța că marile puteri vor interveni împotriva abuzurilor făcute la Budapesta. În 1911, Vasile Lucaciu a participat la congresul internațional al raselor de la Londra unde, în discursul său, arată că o lume civilizată se bazează pe respectarea raselor iar înaintarea culturală se poate face numai prin respectarea raselor și nu prin asimilarea lor. De la Londra, Lucaciu îi scrie lui Vasile Goldiș cele discutate pentru ca să apară în ziarul „Românul” și românii să înțeleagă că pentru a prospera este nevoie de o dezvoltare culturală.

Ținând cont de evenimentelor politice din ani 1910-1911 Vasile Goldiș a declarat la Orăștie că ideea statului național unitar maghiar este imposibil de pus în practică dar această idee a devenit „*dușmanul de moarte al tuturor popoarelor nemaghiare din țară*” pentru că prin această idee politicienii maghiari cer ca popoarele nemaghiare să renunțe la identitatea lor proprie. Arată că politicienii români nu vor înceta să lupte împotriva acestei idei indiferent de măsurile luate de Budapesta: „*noi românii vom rămâne neânfrigați și nu vom înceta să cerem pentru noi deplina noastră viață națională în statul acesta pe care-l susținem cu sângele și avutul nostru*”. În continuare, Vasile Goldiș arată că în ciuda măsurilor de maghiarizare românii și-au păstrat identitatea pentru că au fost conștienți că aparțin poporului român. Astfel pentru românii din imperiu naționalitatea a devenit „*cel mai scump avut din lumea aceasta*” pentru că reprezintă sufletul poporului român. Vasile Goldiș arată importanța limbii pentru păstrarea identității naționale, declară că atunci când ne pierdem limba ne pierdem și sufletul deci dispare naționalitatea și moare poporul. Vasile Goldiș consideră naționalitatea și limba mai scumpe decât libertatea pentru că aceasta se poate recâștiga în timp ce identitatea națională nu. Politicianul arădean arată că politica de maghiarizare nu a dus la rezultatele așteptate de politicieni maghiari ci dimpotrivă a dus la

¹³ *Ibidem*, p. 323.

¹⁴ *Ibidem*, p. 327.

The Position of Vasile Goldiș during the Romanian-Hungarian Negotiations in the Years 1910-1914", *Astra Salvensis*, III, 5, 2015, p. 81-88

formarea unei solidarități naționale. Concluzia la care ajunge Vasile Goldiș este una dură pentru politicienii de la Budapesta pentru că declară că statul ungar „nu poate fi stat național pentru că nu este în acest sens, guvernul trebuie să recunoască și existența diferitelor partide naționale”.¹⁵

Vasile Goldiș considera că rezolvarea problemei naționale trebuie să fie rezultatul unor demersuri diplomatice, arătând că „politicienii maghiari trebuie să renunțe la ideea că Ungaria va putea fi vreodată un stat național iar românii trebuiau să își dea seama că nu vor putea alcătui niciodată un stat în stat”.¹⁶ Vasile Goldiș a susținut nevoia democratizării vieții politice ungurești și considerând că încercarea clasei politice maghiare de a crea un stat național este „distrugătoare progresului uman”.¹⁷

Negocierile au fost reluate în ianuarie 1913 când au fost aleși 10 membri, dintre care amintim; Vasile Goldiș, Iuliu Maniu, Teodor Mihali, Alexandru Vaida-Voievod. Încă înainte de începerea tratatelor, politicienii români au arătat că șansele de reușită erau reduse, Vasile Goldiș a susținut nevoia democratizării vieții politice ungurești, considerând că încercarea clasei politice maghiare de a crea un stat național este iluzorie, pentru că lumea trebuie să se organizeze pe „baza unui echilibru corect între diversele naționalități”.¹⁸ Încă din timpul primei întruniri, politicianul maghiar a prezentat ideea că românii și maghiarii sunt două popoare aliate și trebuie să fie alături de germani pentru a împiedica expansiunea Rusiei. Răspunsul românilor a venit sub forma unui memorandum prezentat lui Tisza de Iuliu Maniu și Vasile Goldiș prin care politicienii români cer autonomie. În februarie, comitetul celor zece hotărâște că nu există o bază pentru încheierea unui acord prin care să se poată „reconcilia ideea statului național maghiar”.¹⁹ Într-o scrisoare trimisă de Vasile Goldiș lui Octavian Goga, în 17 iunie 1913, Vasile Goldiș amintește de discursul lui Ioan Mișu din parlamentul de la Budapesta în care acesta anunță neîncrederea românilor în politica lui Tisza. Vasile Goldiș arată că tratativele ar putea fi reluate fapt ce îl determină să caute o soluție demnă care poate duce și la un rezultat. Propune ca politicienii români să nu se mai prezinte la Budapesta pentru a negocia cu Tisza „într-o vorbărie frumoasă, dar fără rost, ci să răspundem în scris într-un memorandum pe care apoi să-l trimitem și împăratului și moștenitorului și să-l publicăm în lumea întreagă în toate limbile arătând situația în care ne aflăm și dezvăluind ticăloșia guvernelor ungurești”.²⁰

În urma eșuării tratatelor din vara anului 1913, pe fondul crizei balcanice, primul ministru român Ionel I. C. Brătianu a avut o întrunire cu

¹⁵ Gheorghe Șora, Eugen Gagea, *Despre problema naționalităților*, Arad, Editura Gutenberg, 2002, p. 107.

¹⁶ Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii*, p. 356.

¹⁷ *Ibidem*, p. 360.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem* p. 362.

²⁰ Vasile Goldiș, *Correspondențe 1888-1934*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1992, p. 120.

reprezentantul Austro-Ungariei la București, Furstenberg, și au discutat despre relațiile dintre cele două state. Brătianu a cerut „*ameliorarea politicii ungare față de români*”²¹ și reluarea tratatelor unde românii să fie reprezentați de o delegație formată din deputații români, membri ai parlamentului maghiar sau ai clubului politic parlamentar român. În octombrie 1913 au fost reluate tratatele români fiind reprezentați de Iuliu Maniu, Teodor Mihali și Valeriu Braniște, dar nu s-a ajuns la nici un rezultat, iar Iuliu Maniu a declarat că „*erau complet incredibile condițiile formulate de Tisza*”.²² În decembrie 1913, comitetul partidului s-a întrunit la Budapesta pentru a discuta despre consfăturile cu Tisza. Potrivit unui raport întocmit de cei implicați în tratatele cu Tisza nu s-a ajuns la nici un rezultat iar contele Tisza refuza a oferi românilor unele drepturi care să le asigure o autonomie, fapt ce a determinat în ianuarie oprirea negocierilor.

O altă rundă de negocieri a avut loc la sfârșitul anului 1913 și începutul lui 1914 când Comitetul Național al Partidului Național Român a delegat pe Vasile Goldiș, Iuliu Maniu și Valeriu Braniște. Rolul important al lui Vasile Goldiș în timpul tratatelor româno-maghiare de la sfârșitul anului 1913 și începutul anului 1914 este recunoscut și de Maniu care, în decembrie 1913, îi scria lui Aurel Vlad cerându-i să fie prezent la Budapesta împreună cu Goldiș pentru a participa la dezbateri. Maniu arată că la dezbateri trebuie să participe Vlad pentru ca să discute problemele administrative și electorale în timp ce Goldiș discută problemele școlare. Un martor al evenimentelor Emanuil Ungureanu, consideră că „*la finea anului 1913 către începutul anului 1914 au avut peste 30 de consultări cu Tisza*”.²³ Date interesante despre tratatele româno-maghiare din ianuarie-februarie 1914 apar într-un memoriu a lui A. Brediman, ministrul României la Berlin, care a fost înmănat regelui Carol. Diplomatul român menționa că tratatele au fost „*inițiate de contele Istvan Tisza pentru a preîntâmpina o ruptură a relațiilor cu românii care ar fi amenințat prin urmările ei însăși structura statului ungar*”.²⁴ Brediman mai precizează că cerințele modeste ale românilor nu au fost acceptate de clasa politică de la Budapesta, care nu era dispusă a face vreun compromis.

Situația s-a agravat, în urma asasinatului de la Sarajevo și declanșării războiului, când diplomații de la Viena și Budapesta au început a lua măsuri de consolidare a statului, în timp ce politicienii români cereau autonomia. La propunerea lui Vasile Goldiș, Comitetul Central al Partidului Național Român s-a întrunit în 11 august 1914, la Budapesta unde a fost redactată o declarație prin care se arăta că partidul întrerupe orice activitate politică.

²¹ *Ibidem* p. 121.

²² *Ibidem* p. 367.

²³ Emanuil Ungureanu, *Istoria activității politice a poporului român din Ungaria și Ardeal*, Timișoara, 1926, p. 20.

²⁴ Vasile Popeangă, *Aradul centrul politic al luptei naționale din perioada dualistă 1867-1918*, Timișoara, Editura Facla, 1978, p. 148.

The Position of Vasile Goldiș during the Romanian-Hungarian Negotiations in the Years 1910-1914", *Astra Salvensis*, III, 5, 2015, p. 81-88

Chiar dacă nu s-a ajuns la nici un rezultat tratativele româno-maghiare au dus la solidarizarea intelectualilor români din Transilvania în jurul Partidului Național Român. Tratatativele româno-maghiare purtate de liderii Partidului Național Român, în 1910-1914, au dovedit că Transilvania avea o elită politică și constituie un „*preludiu al marelui epopei de întregire națională*”.²⁵ Potrivit contelui Ștefan Tisza, odată cu negocierile româno-maghiare a început o luptă „*care se dă pentru stăpânirea puterii*”.²⁶ Pentru români, eșecul tratativelor din 1910-1914 a fost semn că reconcilierea româno-maghiară nu se putea realiza, iar sprijinul putea veni numai de la București.

²⁵ Silviu Dragomir, *Vasile Goldiș luptător și realizator politic*, Sibiu, 1916, p. 12.

²⁶ Alexandru Olteanu, *Contele Ștefan Tisza și chestiunea românească*, Arad, Editura Concordia, 1936, p. 24.